

Аграрна історія в іменах

Agrarian history in names

УДК 323.3–057.34Кисельов:338.43](477.43/
.44)1918”(091)(045)
DOI: 10.31651/2413-8142-2020-23- Lozovyi

В. С. Лозовий

*доктор історичних наук, професор, головний
консультант Національного інституту стратегічних
досліджень*

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5057-2838>

АГРАРНИЙ АСПЕКТ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПОДІЛЬСЬКОГО ГУБЕРНСЬКОГО СТАРОСТИ СЕРГІЯ КИСЕЛЬОВА (1918 Р.)

*Статтю присвячено висвітленню діяльності
земського діяча, подільського губернського старости
Української Держави С. Кисельова щодо унормування
ситуації на селі та втілення аграрної політики
гетьманського уряду. Встановлено, що політичні погляди
С. Кисельова поєднували в собі ліберальні та консервативні
риски. Однак анархічні прояви населення та тиск панівних
верств часто змушували його діяти відповідно до
репресивної політики гетьманського уряду та
австрійського командування. Нормалізувати ситуацію
на селі й провести аграрні перетворення йому не вдалося.*

*Ключові слова: Сергій Кисельов, Гетьманат,
селянство, аграрна політика, гетьманат, губернський
староста Поділля, влада, власники.*

Постановка проблеми. Сучасна вітчизняна історіографія головним чином зосередила свою увагу на дослідженні державно-політичних аспектів Української революції 1917-1921 рр. Водночас досить важливим напрямом історичних досліджень є персоналістика, з'ясування ролі певних діячів у суспільно-політичних подіях зазначеного періоду. Поряд із висвітленням біографій загальновідомих осіб всеукраїнського масштабу постала необхідність дослідити діяльність діячів регіонального рівня. Тому серед науковців зростає інтерес до регіональної історії, активізувалися краєзнавчі дослідження, що дає можливість «олюднити історію», відтворити важливі фрагменти загальної картини революційних подій в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Обрана нами для вивчення тема має свою історіографію. У статті С. Єсюніна висвітлено той період життя С. Кисельова, коли відбувалося його професійне становлення, починаючи від посади «молодшого юриста» до призначення губернським старостою Поділля [1]. К. Завальнюк та Т. Стецюк подали загальну інформацію про діяльність С. Кисельова, зокрема й

на посаді Подільського губернського старости доби гетьманату [2]. На підставі спогадів безпосереднього учасника українського громадського-політичного руху доби національно-визвольних змагань, подолянина В. Приходька О. Кравчуком відтворено суспільно-політичну ситуацію на Поділлі й висвітлено діяльність губернського старости С. Кисельова [3]. У статті І. Рагушняка на основі спогадів українських, російських та радянських діячів розглянуто деякі аспекти діяльності С. Кисельова на посаді губернського старости щодо відносин із органами самоврядування, створення української вищої школи в регіоні, певних кроків у сфері земельних відносин [4]. Водночас дуже важливий для подільського регіону аграрний аспект втілення політики гетьманської адміністрації на чолі з С. Кисельовим потребує більш детального висвітлення.

Автор статті ставить за мету дослідити діяльність громадсько-політичного діяча, подільського губернського старости періоду Гетьманату С. Кисельова щодо унормування ситуації на селі та втілення аграрної політики уряду Української Держави на Поділлі.

Виклад основного матеріалу. На початку травня 1918 р. на Поділлі почалося створення органів влади Української Держави. Своєю опорою гетьман П. Скоропадський вважав власників, середні та вищі прошарки населення. Тому він комплектував владні структури переважно з представників дореволюційної бюрократії, земців та заможних верств суспільства.

13 травня 1918 р. П. Скоропадський призначив губернським старостою Поділля земського діяча Сергія Кисельова [6]. За освітою Сергій Кисельов був юристом. Перебував у російській конституційно-демократичній партії. Світогляд С. Кисельова складався з елементів консервативної та ліберальної ідеологій. Як заможна людина (володів маєтком) займався благодійною діяльністю, допомагав товариству Червоного Хреста. На Поділлі керував Проскурівською земською управою, після революції 1917 р. працював на посаді повітового комісара, очолював продовольчу управу, тобто мав досвід управлінської діяльності.

Перед С. Кисельовим стояло завдання забезпечити стабілізацію політичної ситуації та усунути соціальну напругу, яка особливо відчувалася на Поділлі. 19 травня 1918 р., розпочавши виконувати посадові обов'язки, С. Кисельов констатував основні проблеми нової адміністрації у сільській місцевості, охопленій анархією: наявність значної кількості зброї у сільського населення, яке може чинити опір розпорядженням влади; відкрита протиурядова

агітація тощо. Відтак губстароста вважав, що для наведення порядку на селі потрібно провести вибори сільських та волосних посадових осіб, які б адміністративно порядковувалися б повітовим старостам [5, 89-90, 103-104].

Після організації повітових адміністрацій розпочалося створення інших органів влади на місцях. С. Кисельов наполегливо рекомендував запросити для завідування справами волосних та сільських управ колишніх волосних старшин та сільських старост, які повинні замінити земські комітети, що виникли під час революції. Здебільшого так і робилось. Таким чином, органи влади, утворені шляхом виборів під час революції, майже повністю були замінені місцевими функціонерами ще царських часів.

Губернський староста вважав, що для встановлення правопорядку значну допомогу адміністративним органам повинен надати інститут мирових посередників, що мав місце до революції, як орган урядової влади, що найближче перебував до селян і якому безпосередньо підлягали сільські й волосні управи. Губстароста радив повітстаростам звернутися до їх авторитету в справі повернення населення до «мирного дореволюційного часу». Місцевим владним структурам рекомендовано, щоб мирові посередники приступили до виконання обов'язків із керівництва волосними і сільськими посадовими особами.

З огляду на особливо велике аграрне перенаселення на Поділлі земельне питання стояло дуже гостро. Сотні тисяч безземельних та малоземельних хліборобів прагнули отримати землю. Після гетьманського перевороту для більшості селян втрата надії одержати хоч невеликий наділ стала «болючою раною». Селянство з його егалітарною ментальністю та революційною правосвідомістю вважало цілком законним і справедливим аграрний перерозподіл на свою користь. Таким чином, конфлікт між владою, яка обстоювала право приватної власності, тобто повернення землі поміщикам та селянством, яке це право заперечувало, був неминучим.

У відозві від 1 червня 1918 р. «До населення Поділля» губернський староста С. Кисельов закликав до дотримання права власності й стверджував, що уряд допоможе малоземельним селянам у купівлі землі через земельні комісії. З регіонів доповідали, що всі селяни чекають нового земельного закону, від якого буде залежати спокій і порядок. Гетьманський уряд задекларувавши, що наділить селян землею, розробляв відповідний закон. Водночас почав впроваджувати заходи щодо повернення колишнім власникам землі і майна [7, 8].

Соціально-економічні та політичні настрої народних мас були вкрай суперечливими. З одного боку, значна частина населення втомилася від безвладдя і анархії та бажала б порядку, щоб почати мирне трудове життя. І гетьманські діячі, і селянство прагнули твердої влади та порядку. Але селянство бажало такої влади, яка б визнала й зафіксувала їх тогочасний статус користувачів землі, відібраної у власників за Центральної Ради. Гетьманці ж навпаки, тверду владу і порядок розуміли, як повернення

власності поміщикам. Тому гетьманська влада селянством сприймалася не як влада «народна, своя», а як влада «панська, чужа», оскільки захищала право на землю не селян, а поміщиків. Відтак гетьманська адміністрація відразу наразилася на опір населення, тому що наведення порядку і встановлення твердої влади тісно пов'язувалося з відновленням власності поміщиків на землю.

З регіонів Поділля у червні 1918 р. доповідали, що помітним є вороже ставлення населення до уряду та місцевих державних інституцій. Причини полягають у наведенні порядку й впровадженні права приватної власності та поверненні поміщикам раніше пограбованого селянами майна [8, 264]. Проскурівський повітовий комендант інформував, що у зв'язку зі зміною влади селянство хвилюється, оскільки поміщикам має бути повернуто власність. Водночас гетьманські військові органи зазначали, що «у селян є якась певність на корінну зміну аграрного питання», тобто селяни були впевнені, що земля всеодно перейде від поміщиків до них.

Тим часом вживалися заходи щодо повернення майна землевласникам. Поміщики за допомогою австро-угорських військових частин стягували з селян великі контрибуції, вдаючись до репресій та знущань. Протиселянський терор та свавілля власників і австрійських підрозділів викликали обурення. Так, місцевий поміщик, прибувши разом з австро-угорським загonom у с. Ємилівку Балтського повіту, незважаючи на те, що селяни повернули інвентар з панської економії, наклав на село контрибуцію в сумі 1 млн. карбованців, а за нездачу грошей погрожував розправою. Гетьманські органи влади констатували, що селяни «дуже злі» на поміщиків за те, що пани при відшкодуванні збитків з селян допускали великі зловживання [5, 174]. Звичайно ж, ворожість селянства стосувалася й влади, яка в їх очах була захисницею поміщицьких інтересів. Місцеві державні структури доповідали, що поміщики, використовуючи австро-угорські підрозділи, «зводять власні рахунки з селянами, а через те підривають авторитет нашої влади, бо селяни в цих подіях винуватять цілком нашу владу» [9, 15]. Подільська губернська адміністрація розуміла, що у селян утворився стійкий стереотип, ніби гетьманська влада стоїть на сторожі прав лише великих землевласників. Відтак, губернський староста С. Кисельов розіслав у повіті таємний циркуляр, де регіональним адміністраціям рекомендувалося з тактичних міркувань і для укріплення авторитету влади діяти головним чином в інтересах «дрібних власників – хліборобів», тобто в інтересах селян, а не лише поміщиків. Однак цю рекомендацію місцевим органам влади виконати було важко, оскільки повернення майна власникам викликало гостру антивладну і антипоміщицьку реакцію селянства.

Гетьманська влада, яка проголосила законність нормою суспільного життя, намагалася юридично оформити свої дії, підвести правову базу під забезпечення потреб держави або інтересів певних верств. Замість того, щоб унормувати відносини між селянами та поміщиками і встановити суспільний спокій, всі ці закони, навпаки, підвищували градус напруги. Так, ухвалений на користь землевласників

«Закон про право на врожай 1918 р. на території Української Держави» лише збільшив кількість акцій зі знищення урожаю на поміщицьких полях, оскільки селяни були впевнені, що збіжжя належатиме «панам та німцям». Щоб не віддавати землевласникам врожаю на засіяних ними поміщицьких полях, селяни знищували посіви. Коли представники влади намагалися припинити потрави, доходило до збройних сутичок. Так, у с. Доброгощі Проскурівського повіту Подільської губернії селяни застрелили двох службовців Державної варти, які спробували зігнати коней, що паслись на приватновласницьких посівах [10, 278].

Гетьманська адміністрація в регіонах продовжувала втілювати заходи для повернення поміщикам землі та майна. 27 липня 1918 р. губстароста видав наказ, щоб селяни негайно повернули власникам весь реманент і відшкодували вартість втраченого. Однак, навчений гірким досвідом поміщицьких насильницьких акцій і викликаного ними широкого невдоволення, С. Кисельов на цей раз намагався бути поміркованим і гнучким у своїх діях. Рішуче заборонялися карні експедиції та збір контрибуцій з усього села для відшкодування збитків землевласникам. С. Кисельов закликав дотримуватись закону і не чинити свавільних дій [11, 74-75]. Однак суспільна напруга посилювалась. Ні землевласники, ні селяни не бажали йти на компроміс. Селяни не визнавали права приватної власності для поміщиків, а ті не розуміли критичного соціального становища безземельних селян. Кожна з сторін сподівалася лише на силові методи вирішення аграрної проблеми.

Гетьманська адміністрація та окупаційне командування вживали заходів, щоб плани поставок продовольства до Австрії не зірвалися. Фіксувалися численні випадки, коли обурені селяни, розуміючи, що результати їх праці потраплять до рук поміщиків або австрійців, відмовлялися виконувати сільськогосподарські роботи. Тоді місцева влада видавала розпорядження, щоб роботи виконувалися примусово. 24 липня 1918 р. Подільський губернський староста С. Кисельов видав обов'язкову постанову, за якою збір та доставка врожаю покладалися на сільські громади, котрі раніше розграбували «приватновласницькі економії». На вимогу власника селяни повинні були працювати за певну плату [12].

Влітку, після того, як було зібрано урожай, у влади з'явилася реальна можливість стягнути податки з сільського населення. Так, Подільський губернський староста звернувся до повітових адміністрацій з циркуляром, де зазначив, що в даний час населення може внести податкові платежі за 1917 – 1918 рр. та наказував звернути особливу увагу на стягнення коштів. Гетьманська держава намагалася збільшити податкові надходження, примусивши заплатити тих селян, які користувалися поміщицькими землями у 1918 р. [13, 81].

Репресивна політика гетьманців та австрійців призвела до того, що вже в серпні 1918 р. майже повсюдно зроста соціальна напруга. Владою фіксувалися селянські заворушення, вороже ставлення до австрійських військ, землевласників, буржуазії. За таких умов селяни, в яких залишалось

багато зброї, піднімалися на повстання. З відходом австрійських військ, які збройною силою наводили порядок, селяни знову почали розбирати добро з поміщицьких економій, забирати собі весь врожай землевласників, чинити збройні напади на представників місцевих адміністрацій та державної варти.

Гетьманська влада робила спроби хоч якось втримати ситуацію під контролем і унеможливити широкий повстанський рух, домогтися хоча б нейтралітету більшості населення. 12 листопада 1918 р. Подільський губернський староста С. Кисельов у телеграмі повітстаростам вимагав негайно скликати наради представників всіх урядових, цивільних та військових органів влади, громадських, національних та політичних організацій, що стоять на боці існуючого ладу. Ці наради, обговоривши питання підтримки державного порядку, повинні виробити відозву до населення конкретної місцевості, наголосивши на серйозності ситуації, із закликом дотримуватись спокою, інакше замість австрійців прийдуть інші іноземні війська. У регіонах було проведено наради і видано відповідні оголошення. Однак сільське населення не зважало на них, піднімалося проти гетьманського режиму. Значно зросла кількість повстанських загонів. 14 листопада 1918 р. у Києві Український Національний Союз (УНС) обрав тимчасовий революційний орган – Директорію, яка й очолила антигетьманське повстання.

Гетьманська влада на Поділлі впала відразу, незначні вогнища опору повстанським силам було придушено. Губстароста С. Кисельов без суперечок передав владу комісару Директорії Г. Степурі [14, 42]. Надалі С. Кисельово було заарештовано військовими структурами УНР. Його утримували у Проскурівській в'язниці, але за клопотанням громадських інституцій Проскурівського повіту та представників цивільної української влади відпустили [15, 27].

Висновки. Сергій Кисельов, як і більшість прибічників гетьмана, дотримувався думки, що виходом зі складного політичного та соціально-економічного становища є запровадження близьких їм за духом консервативних засад суспільного буття. Формування адміністративного апарату на Поділлі відбувалося за зразками, апробованими ще в дореволюційні часи. Його дії були спрямовані на стабілізацію становища в регіоні з переважно сільським населенням.

Хоча за політичними поглядами С. Кисельов не був прихильником репресивних заходів, намагався втілювати політику суспільного компромісу, однак анархічні прояви населення та тиск панівних верств часто змушували його вдаватися до силових методів наведення порядку, яку втілювали гетьманський уряд та австрійське командування. Однак досягнути компромісу між селянами та поміщиками, нормалізувати ситуацію на селі й стабілізувати аграрні відносини йому не вдалося.

Список використаної літератури та джерел:

1. Єсюнін С. С. Кисельов: від «молодшого юриста» до губерньського старости. *Матеріали X Подільської*

- історико-краєзнавчої конференції. Кам'янець-Подільський, 2000. С. 365–371.
2. Завальнюк К., Стецюк Т. Подільський губернський староста доби гетьманату (1918 р.) С. І. Кисельов. *Місто Хмельницький в контексті історії України*. Хмельницький-Кам'янець-Подільський, 2006. С. 87–94.
  3. Кравчук О. Губернський староста Поділля С. Кисельов в спогадах голови самоврядування регіону В. Приходька (1918 р.). *Матеріали XIII Подільської історико-краєзнавчої конференції. Кам'янець-Подільський*, 2010. С. 636–648.
  4. Ратушняк І. Подільський губернський староста Української держави 1918 р. С. Кисельов у спогадах сучасників. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського*. Серія : Історія. 2015. Вип. 23. С. 249–255.
  5. Подільський губернський староста Сергій Кисельов (1877-1937) у документах епохи / упор.: О. М. Кравчук, І. І. Ратушняк, К. В. Завальнюк. Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2016. 282 с.
  6. *Державний вісник*. 1918. 31 травня.
  7. ЦДАВО України. Ф.1793. Оп.1. Спр. 7. Арк.126.
  8. Лозовий В. Соціокультурні засади реакції селянства на гетьманський переворот. *Національна та історична пам'ять*. 2013. Вип. 7. С. 264.
  9. Державний архів Вінницької області. Ф. 1196. Оп. 1. Спр.34. Арк. 15.
  10. Лозовий В. Правосвідомість українського селянства в період гетьманату (1918 р.). *Наукові праці Кам'янець-Подільського державного університету: Історичні науки*. 2005. Т. 14. С. 278.
  11. Поділля в роки громадянської війни (лютий 1918 р. – грудень 1920 р.). *Документи і матеріали*. Вінниця, 1959. С. 74–75.
  12. Подільські губерніальні відомості. 1918. 27 липня.
  13. ЦДАВО України. Ф. 1793. Оп. 1. Спр. 9. Арк.81.
  14. ЦДАВО України. Ф. 1092. Оп. 2. Спр. 19. – Арк. 42.
  15. ЦДАВО України. Ф. 1793. Оп. 1. Спр. 94. Арк. 27.

References:

1. Yesyunin, S. (2000). S Kiselyov: from “junior lawyer” to provincial elder. *Materialy X Podil's'koyi istoryko-kraeznavchoyi konferentsiyi (Proceedings of the X Podolsk Historical and Local Lore Conference)*, 365–371. [in Ukrainian].
2. Zavalnyuk, K. & Stetsyuk, T. (2006). Podil's'kyu huberns'kyu starosta doby het'manatu (1918 r.) Podolsk provincial head of the hetmanate (1918) S. I. Kiselyov. *Misto Khmel'nyts'kyu v konteksti istoriyi Ukrayiny (The city of Khmelnytsky in the context of the history of Ukraine)*, 87-94. [in Ukrainian].
3. Kravchuk, O. (2010). Provincial Mayor of Podillya S. Kiselyov in the memoirs of the head of self-government of the region V. Prykhodko (1918). *Materialy XIII Podil's'koyi istoryko-kraeznavchoyi konferentsiyi (Proceedings of the XIII Podolsk Historical and Local History Conference)*, 636–648. [in Ukrainian].
4. Ratushnyak, I. (2015). Podolsk provincial head of the Ukrainian state in 1918 S. Kiselyov in the memoirs of contemporaries. *Naukovi zapysky Vinnyts'koho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Mykhayla Kotsyubyns'koho. Seriya : Istoryia (Scientific notes of Vinnytsia State Pedagogical University named after Mykhailo Kotsyubynsky. Series: History)*, 23, 249–255. [in Ukrainian].
5. Podolsk provincial mayor Sergei Kiselyov (1877-1937) in the documents of the era. (2006). (Ed) Kravchuk, O, Ratushnyak I. & Zaval'nyuk K. Vinnytsya: TOV «Nilan-LTD», 282 p. [in Ukrainian].
6. *Derzhavnyy visnyk (State Gazette)* (1918), 31. [in Ukrainian].
7. TSDAVO Ukrayiny, F. 1793. Op. 1. Spr. 7. Ark.126. [in Ukrainian].
8. Lozovyy V. (2013). Sociocultural principles of the peasantry's reaction to the hetman's coup. *Natsional'na ta*

- istorychna pam'yat' (National and historical memory)*, 7, 264. [in Ukrainian].
9. Derzharkhiv Vinnyts'koyi oblasti. F. 1196. Op. 1. Spr. 34. Ark. 15.
  10. Lozovyy V. (2005). Legal consciousness of the Ukrainian peasantry during the hetmanate (1918 r.). *Naukovi pratsi Kam'yanets'-Podil's'koho derzhavnoho universytetu: Istorychni nauky (Scientific works of Kamyanets-Podilsky State University: Historical sciences)*, 14, 278. [in Ukrainian].
  11. Podillya during the Civil War (February 1918 – December 1920) (1959). *Dokumenty i materialy (Documents and materials)*, 74–75. [in Ukrainian].
  12. *Podil's'ki hubernal'ni vidomosti (Podolsk provincial information)* (1918), 27. [in Ukrainian].
  13. TSDAVO Ukrayiny. F. 1793. Op. 1. Spr. 9. Ark. 81. [in Ukrainian].
  14. TSDAVO Ukrayiny. F. 1092. Op. 2. Spr. 19. Ark. 42. [in Ukrainian].
  15. TSDAVO Ukrayiny. F. 1793. Op.1. Spr. 94. Ark. 27. [in Ukrainian].

V. Lozovyi

AGRICULTURAL ASPECT OF SOCIAL AND POLITICAL ACTIVITY OF PODILSK PROVINCIAL AGE SERGIY KISELYOV (1918)

Introduction At the beginning of May 1918, the establishment of the Ukrainian State authorities began in Podillya. Hetman P. Skoropadsky considered the owners, the middle and upper strata of the population to be his support. Therefore, he recruited power structures mainly from the pre-revolutionary bureaucracy, the Zemstvo and the wealthy.

On May 13, 1918, P. Skoropadsky appointed Zemsky activist Serhiy Kiselyov provincial head of Podillya. Serhiy Kiselyov was a lawyer by education. In Podillya he headed the Proskuriv Zemstvo, after the revolution of 1917 he worked as a county commissioner, headed the food administration, that is, he had experience in management.

The purpose of the study is to cover the activities of a public and political figure, Podolsk provincial elder of the period of Hetman S. Kiselyov on the normalization of the situation in the countryside and the implementation of agricultural policy of the Government of the Ukrainian State in Podillya.

Results. S. Kiselyov had a task to ensure the stabilization of the political situation and eliminate social tensions, which were especially felt in Podillya. On May 19, 1918, taking office, S. Kiselyov stated the main problems of the new administration in the rural area covered by anarchy: the presence of a significant number of weapons in the rural population, which can resist the orders of the authorities; open anti-government agitation, etc.

The repressive policies of the Hetmans and Austrians led to the fact that in August 1918 social tensions increased almost everywhere. Authorities recorded peasant riots, hostility to Austrian troops, landowners, and the bourgeoisie. Under such conditions, the peasants, who had many weapons left, rose in revolt. Eventually, the hetman's power in Podillya was overthrown and S. Kiselyov stopped performing the powers of the provincial headman.

Originality. For the first time, S. Kiselyov's activity on the implementation of the agrarian policy of the Hetman's government in Podillia was systematically covered. The attitude of the peasantry of the region to this policy is determined.

Conclusion. S. Kiselyov, like most supporters of the hetman, was of the opinion that the way out of the difficult political and socio-economic situation is the introduction of conservative principles of social life close to them in spirit. The formation of the administrative apparatus in Podolia was based on models tested in pre-revolutionary times. His actions were aimed at stabilizing the situation in a region with a predominantly rural population.

Although politically S. Kiselyov was not a supporter of repressive measures, he tried to implement a policy of social compromise, but the anarchist manifestations of the population and the pressure of the ruling classes, often forced him to follow the firm line of order embodied by the Hetman's government and Austrian command. However, he failed to reach a compromise between the peasants and the landlords, to normalize the situation in the countryside and to stabilize agrarian relations.

Key words: Serhiy Kiselyov, Hetmanate, peasantry, agrarian policy, hetmanate, Podillya provincial headman, authorities, owners.

УДК 93:477«18»(058.244)Драгоманов
DOI: 10.31651/2413-8142-2020-23-58-62

Ю. П. Присяжнюк

доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії України Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8324-4681>

М. ДРАГОМАНОВ І СЕЛЯНСЬКЕ ПИТАННЯ: ДОСВІД ПУБЛІЧНОЇ ІСТОРІЇ

Статтю присвячено поглядам М. Драгоманова на українське селянство. Проблему автор трактує в контексті локальних виявів інтересу мислителя до «мужиків», синхронно пропонує ним інтерпретаційних сюжетів та оцінних узагальнень. Встановлено, що наукових праць синтезуючого характеру, присвячених селянському питанню, Драгоманов не лишив, проте досить аргументовано пояснив своє розуміння найчисленнішої верстви населення України, визначив її місце у власній системі знань. Він увійшов в історію як громадсько-політичний діяч, який не уникав публічної презентації своїх міркувань, що стало однією з причин його популярності, водночас дотепер викликає багато критичних зауваг і суперечливих суджень.

Ключові слова: Драгоманов, інтелектуальне середовище, селянство, етнічна культура, публічна історія.

Постановка проблеми. М. Драгоманов – один із найвідоміших українських мислителів, найактивніших громадських діячів другої половини ХІХ ст., «фундатор українського духу й волі» [1, 6]. Такий історичний статус йому забезпечило прижиттєве визнання інтелектуалів, причому не лише

Наддніпрянщини та Галичини, а й багатьох країн Європи. Попри той факт, що Драгоманов вважається «сином своєї епохи», феномен його популярності виявився настільки стійким, що зберігся до наших днів [2, 6–8].

Впізнаність Драгоманову принесли насамперед його дослідження з історії, філософії, культурології, також студії в царинах соціології та педагогіки. Уже за життя оминати його доробок стало майже неможливо, що додатково підсилює думку про приналежність ученого до числа авторитетних інтелектуалів своєї доби. Утім, реакція влади була дещо інакшою. Офіційно ім'я мислителя надовго буде стерто з історичної пам'яті. Антагоністи в політичному протистоянні – царизм і більшовизм – виявляться напрочуд близькими у своєму неприйнятті Драгоманова, його поглядів. Їх лякатиме «вільнодумство, заклики до отримання освіти, демократизм (народовладдя) та національний дух» цієї людини, незважаючи навіть на те, що ці риси та чесноти відповідали найвищому рівню європейської науки [3]. З цього приводу в лютому 1939 р. син М. Драгоманова Світозар звертатиметься до В. Вернадського на предмет виявлення яких-небудь матеріалів, документів, епістолярної спадщини покійного батька. Він з прикрістю наголошуватиме, що з сучасного покоління Михайла Петровича «вкрай мало хто знає...», зокрема й тому, що його «обмовили вороги революції, які пробралися... на високі (державні. – Ю. П.) посади» [4].

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Сьогодні, коли вагомий внесок М. Драгоманова в культурне, соціальне, політичне та національне пробудження української спільноти визнається беззаперечним, доцільно більше уваги звернути на його знання селянства, яке, як можна попередньо зазначити, не було зразковим, «особливо щодо життя широких народних мас» [2, 14]. Публікації останніх десятиліть, зокрема американських дослідників, засвідчують підвищений інтерес до цієї тематики. До таких належить монографія професорки Колумбійського університету С. Гейман. Розмірковуючи над статтю Б. Кістяківського, вона належно репрезентує його «драгоманівські» погляди на нові форми врядування, які були засновані на визнанні прав людини, національних меншин і конституційного федералізму. Селянське ж питання традиційно «губиться» у «взаєминах між різними етнічними меншинами Російської імперії» [5, 200–202]. Згадаємо також «першу, що присвячена україномовним селянам», англомовну розвідку професора Гарвардського університету М. Бейкера, яка побачила світ зовсім нещодавно – в 2016 р. [6]. Попри окремі суперечливі положення, вона концептуально підважує ідеологеми, котрі збереглися в американській та європейській історіографії з часів «холодної війни».

Щодо української науки, то тут до аналізу долучаємо працю доктора філології Л. Ушкалова [7]. Серед інших конструктивних думок він аргументовано наголошує на факті, що «українофільство Драгоманова живилося не так національними, як соціальними мотивами». Утім, прагнення звільнити «своїх мужиків» від соціального гноблення, а не